

Др Таде Чолак

„Живи капитали“ Јосипа Козарца

О Козарчевом роману **Живи капитали** наши књижевни повесничари нису писали — ни савесно нити озбиљно. Због тога што је остао недовршен, био им је неинтересан, нису му ни придавали важност, па ће бити посве сигурно да неки од њих нису то започето дело ни прелистали, а камоли прочитали, односно простудирали. **Живи капитали** остали су дуго после Козарчеве смрти (1906) нештампани, о објављени су — уз још неке приповетке (**Сан савјетника Орлића**, **Загонетка**, **Двије сестре** и **Оправа**) — тек 1937. године као седми свезак **Сабраних дјела** овога својеврсног приповедача и романсијера. Чак ни приређивач, Исо Великановић, у своме предговору не говори о вредности и значају **Живих капитала** у свеукупном стваралаштву Јосипа Козарца; Великановић више говори о принципу припреме рукописа за штампу, али о оном што је морало бити битно у приступу једноме, макар и недовршеном, књижевном делу, које се објављује први пут, не пише, чинећи тиме несумњив пропуст. Свакако је било нужно да скрене пажњу на тај недовршени роман и да укаже на основни проблем који је Козарац **Живим капиталима** начео и поставио.

Међутим, поштовалац целокупне уметности Јосипа Козарца не може олако да прелази преко **Живих капитала**, па му се мора обратити свом својом студиозношћу и проанализирати га. Иако недовршено дело, оно открива посве нове светове и уопште нешто ново што је Козарац хтео да да; **ново** што није имало много дословне и дубоке везе с дотадашњом његовом идеологијом, израженом у неким његовим приповеткама и романима. Поготово, **Живи капитали** — то одмах треба истаћи — нису ни у ком случају наставак **Мртвих капитала**, како то можда сам наслов сугерише и како су то многи књижевни историчари у својој брзопле-

тости истицали. Због тога — тих неспоразума, дакле — треба се **Живим** капиталима за тренутак вратити, утонути у њихове светове и проблеме, проанализирати их и, иако недовршене, оценити.

У првом поглављу **Живих** капитала Козарац слика село — а оно је његова најомиљенија тема — у једном августовском дану „када се по славонским салашима дижу стогови пшенице и зоби, када се по гумнима ори једнолични, весели глас вјетрењаче, а над шљивицима и воћњацима дижу се ступови прашине и показују откле онај клопот долази“. У такву дану и у таквој атмосфери све је живо „и на гумну Иве Марковића“, који са својом породицом — жена, син, снаха и унук — већ четрнаест дана неуморно ради „од раног јутра па до касне вечери“, врше жито и радује се плодовима свога труда. „И као што је сунце“ — записује Козарац — „дан на дан кроз густе шљивик се промаљало и дан на дан као за окладу све јаче притицало, тако су и они са сунцем радили цео дан као у окладу и без умора, а са сунчаним западом довршили вршидбу, тај најљепши, најпоетичнији љетни сеоски посао. Нигда није напитао хладне воде она как сладак као у те дане, нигда дашак вјетрића, што шуштећи кроз густе зелене стабљике кукуруза допире ћа до гумна, није ознојеном тијелу онако окрепан, нигда нијесу оне росне, ведре ноћи онако слатке, хладовите, једва дочекане, као за добе вршидбе, када се опран од љуте прашине, освјежен хладном водом, пружиш на починак по мекој, ливадној трави. И небо одозгор и земља одоздол, све те кријепи и реч би намјешта уморне кости, те се ујутро дигнеш чил и здрав, као да се нигда утудио нијеси.“

Козарац нарочито наглашава то задовољство које човека, па тако и Ивана Марковића, обузима кад погледа плодове своје и радне, жуљевите руке читаве породице што предано, несегично раде. То задовољство је оно старо на коме је овај приповедач пре инсистирао када је био у приликама да говори о славонској сеоској породици коју није начео зуб цивилизације, у којој је све слога и љубав и у којој главну и једину реч води стари, чили господар који зна шта хоће и шта ко може, мора и треба да уради. У тим тренуцима Козарац — и сам велики присталица патријархалне породице и ненагруженога морала — распевава се и чини се да ту даје одушка своме срцу, задовољну и раздрагану. Са таквим осећањима он и пише читаво прво поглавље **Живих** капитала.

Имање Ивана Марковића је велико, богато, родно. Козарац, када о њему говори, суши свој текст, депоеитизује га, постаје статистичар што ниже бројке, рачуна, пребраја и сл. Али, то унеколико ипак има своју функцију у роману — роман се узима условно — јер тај податак документује разглабање појединих личности, нарочито Ивана Марковића, који ће, након добре вечере и пред сладак сан, стати да рачуна о добити, али ће у једном моменту поразговарати са својом женом о даљем школовању њихова десетого-

дишњег унука Петра. Колебање због трошка и трајања школовања код Ивана је јако и оно никако не престаје; прекида га само сан. А тај сан је паучинаст и миран, тих, баш као и ноћ, као и све што окружује старог Ивана који спава на гумну „украј зоби“. Козарчев песнички нерв се, у суочењу с тајанственошћу природе, одмах враћа, па записује:

„За час смирио се цео крај, замукла врева и борба дана, а мјесто њих оживљивао природу тајинствени ноћни шапат, тајинствене дрхтајуће сјене стабала, проткане мјесечевим свијетлом, штоно је сад тихо полазило, сад се увијало и титрало по шљивику, те се невјештом оку причињало да сада расте у чудновате фантастичне облике, сада га нестаје, сада се скрива, а за час се опет у другом облику појављује. Лишће, клонуло под тешком жегом, почело оживљавати, ширити се; преко дан напун повенути курузи и широко бундевско лишће поче се дизати, помлађивати, појудно срчући ноћни хлад и росу. Један свијет, свијет свијетла и сунца је уснуо, а други, свијет ноћи и блиставог мјесеца, оживио; милијун бића веселио се оному, а милијун опет овому.

Чинило се да сама природа уздише, уморна с вјечног свога рада, али уздише уздахом среће и задовољства, гледајући око себе богате плодове свога стварања и рађања.“

Староме Ивану сан је полако склапао очи, па се као у неком магновењу сетио некадашњег богатства своје породице док је била нераздвојена, и која је некада бројала „до педесет чељади“ и „сјећао се на торове са 20 — 30 говеда и крава, на свињце са 50 — 60 глава свиња, сјећа се да је простор око те куће био каквих десет петнаест јутара велик“, итд. „Све је то било као мало краљевство.“ Али је то велико имање, то „мало краљевство“, после очеве смрти, стало да се осипа, да се смањује, јер његов стриц није имао снаге „да задруга у реду држи“, потом су дошле распре и свађе „и међу људима и међу женама, посао запињао, нити се у прави час поорало, нити у прави час покосило“. Иза тога свега следиле су деобе: најпре се одвојио стриц и однео свој део, а онда се разделили он, Иван, и „старији му брат Марко“. Ова деоба између браће настала је управо због Маркова сина Стјепана, „кога је брат дао у гимназију и хтио да се из заједничкога иметка школује. И подијелише се опет... Старији брат изађе ван, а он, Иван, остаде сам у старој рођеној кући...“

Такво Иваново сећање на некадашњу велику задругу Марковића искрсло је управо поводом и после разговора његова са женом да ли да им унук Петар настави школовање или не, јер стари Иван у лепоту школовања није много веровао; веровао је, баш као и стари Матковић из **Мртвих капитала**, у снагу, лепоту и благодети земље; отуда су проистицала и она његова колебања која ће доцније доћи још више до изражаја, плениће га све више. Стари Иван је некако подсвесно у себи био начисто са тим да је од шко-

ловања мала корист, паре уложене у њ не враћају се, изгубљене су и бачене узалуд, а труд, међутим, уложен у земљу враћа се стоструко и пружа, обезбеђује човеку сигурност, осмишљавајући му живот и постојање.

За старог Ивана Марковића, после деобе, настали су тешки дани, но он ће, годинама, тешкоће прећи, савладати и ојачати свој део имања, тако да је сваке године у његовој кући било свега у изобиљу. Та спознаја га умирује и даје му сигурност какву само родна и плодна земља може да пружи. Али, тим стеченим и тим изобиљем се уљуљкивао и сматрао је да треба и даље да повећа своје имање. „Он је добро знао“ — бележи Јосип Козарац — „да од њега не може ништа вишега бити него што је, он је сељак и остаће сељак. Али зашто да се његово потомство не би усавршивало, пошло корак направо? Зашто да његови потомци буду сељаци, када могу да буду нешто вишега? Зар то неће бити дика за њега, када буду и унуци и прауници рекли: наш дјед, који нас је направио господом, био је прости сељак, — али какав сељак!.. А ако то не учиним, ако оставим и унучад да оре и копа, па не буде можда ваљала, па распе ово што сам ја стекао, која ће ми онда дика бити, зар ће онда ико спомињати, да је негда био богат, да је радио и стекао...“

Те мисли Ивана су обузимале поводом школовања унука и оне су га подсетиле на синовца Стјепана, који је управо тих дана као пристав „премјештен котарској власти у Винковце“. Иван је често завидио своме брату на Стјепанову господству, на успеху који је постигао у друштву. И зато, у једном моменту, закључује да би и његов Петар могао постати господином („Када је Стјепан могао постати господином, зашто не би могао и Петар?“ — пита се старац), поготову што и Петрову памет, као и негда Стјепанову, хвали и учитељ. Но, Ивана увек колебаљивост такне и нешто га њоме опомене на опасност од школовања које би могло уродити поразом и неуспехом. „А овамо опет као да га је страх дирнути у досадашњи стари кућни ред и живот, јер ако се на око и чини, да је то незнатна ствар, да то не може имати великога уплива у господарству, да ли је једанаестогодишњи дјечарац код куће или није, — ипак ипак! Четири стотине круна на годину дати за дијете није ни мало ни много — али број — шест — седам, а можда и десет и дванаест година! Ех! то је већ зубатији рачун!... А што ће бити ако не уроди година, ако буде какове друге несреће?“

То су питања која су раздирала Ивана Марковића. У њима су били испреплетани и страх и жеља у исто време, који су га спутавали и нису му омогућавали да нађе прави и потпуни, коначан одговор на егзистенцијалну загонетку живота што га је мучила и ноћ му чинила бесаном. Само природа, по староме Марковићу, нема у себи колебаљива и несигурна корака, она зна „само за један једини пут“, безобзиран и немилосрдан, на коме једне диже а друге уни-

штава до краја. Тог судбинског прста природе највише се бојао стари Иван Марковић.

Козарац је у другом поглављу **Живих капитала** пошао трагом Стјепанова школовања и његове каријере, да би већ ту поставио и основно егзистенцијално питање свога дела: питање човекове отргнутости од земље и његова повратка земљи! Ту је Козарчева анализа веома минуциозна и он настоји да каже све што је битно за судбину једнога дечака који би требало да једнога дана постане угледан члан друштва, његов ослонац и темељ његов. У овом поглављу поставља своје тезе које је требало доцније да развије; те тезе су веома значајне за Козарца писца и његово књижевно стваралаштво.

По
ве
ља

Школовање Стјепана Марковића није било испуњено трзавицама, немаштином и бедом, јер је он, даровит и вредан ђак, одмах после другог разреда гимназије „добрио земаљску потпору, коју је уживао све до конца гимназијског, а затим опет до конца правничких наука“; у току тог школовања за њега су једини потреси били очева смрт, преудаја мајке и мајчина смрт, наследивши од родитеља њихово целокупно имање за које није марио и које по начелникову савету даје „под закуп чешком досељенику уз незнатну закупнину“. Стјепан се сав okreће послу који је обављао након одлично завршених правних студија „у унутрашњем владином оделу“. О томе Козарац каже:

„Својом даровитошћу и марљивошћу убрзо Стјепан Марковић дошао на глас код својих претпостављених, ну он, одушевљен за рад, опојен дужношћу, није тога ни опажао. Он сам уживао је једино у својем раду, заборављајући посвема на своју особу, као да је она нешто посебнога, без икоје вредности. И тако је сам допринео тому да су га више држали за строј, изврстан строј, неголи за интелигентан створ, неголи за особу којој се ваља поклонити. Ишколован владионом стипендијом, знао је да он без те стипендије не би био данданаас ништа; то је било узроком да се је у његову душу увукла нека плахост, те он мислио, доклегод је жив, да мора увијек бити ради тога некому захвалан; он је држао да је тиме одликован, али без властите заслуге. Осим те службене плахости, била је још једна друга у њему; та друга извирала је пак из помањкања оне више културе, која се стјече једино опћењем с интелигентнијима слојевима друштва“.

Козарац тачно карактерише пут Стјепанова развоја, односно школовања, које је било изоловано од живота и које није могло бити у животној пракси примењено. Козарац није карикирао ову своју личност, дао јој је димензије поштења и скромности. Стављајући Стјепана у једно одређено време — друга половина деветнаестог века, тачније: осамдесете и деведесете године — писац је уједно, преко њега, оцртао бездушност једнога друштва и његов неморал. Школска необразба није за живот, а трагика Стјепанова живота управо и јесте у томе што је он

у ту такву наобразбу веровао, сматрајући је довољном, не знајући и не могући појмити да је то нешто мртво и да човека води на странпутице. Стјепану су недостајали „друштвени одгој и култура срца“, без којих није могао да увиди „да изван школских зидина има још нешто што се у свијету исто толико цијени колико и наука сама, дапаче и више“. Стјепан је, у своме поштењу, остао и чинио свет за себе, сам и изгубљен, „укочен, тврд, без мисли и ријечи“; стога је било посве природно да он, у својој ускости поимања света и свога времена, и кад проговори, остављао је утисак човека или веома духовита или пак сурова, крта, штура и ненаображена.

Ту ускост и једноличност живота Сјепана Марковића лако је било искористити. И он сам је био свестан и некако је увиђао „да је заостао у друштвеној култури, па акопрем је он то увидио и акопрем је он од срца желио да си прибави ту вањску финоћу, није његово цјелокупно биће имало више оне гипкости и мекоће, а да би се могло прави лима отменога друштва прилагдити. Он се је додуше дубоко и покорно поклонио савјетниковој госпођи, али да јој руку пољуби, тога није био кадар смоћи. И што је дубље похађао савјетникову кућу, тим су му ти походи тежи бивали, јер је њему сваки дан јасније бивало да он у тај друштвени слој не припада... Искрен и напрама другима и напрам самому себи, увиђао је он да се неће бити никада у стању уживјети у оно што осталом свијету, одгојеном у отменој атмосфери, само по себи долази“.

Уместо раста, Стјепан готово од почетка друштвеног пада, пада и после женидбе кад су се стала множити деца, када она сигурна свакидашња чиновничка крајцара више није била dostatна за насупни хлеб. Стјепан Марковић се у једном тренутку свога живота осетио превареним — и то од самога себе и ту превару себи није могао никако опростити. Без снаге да се бори, он увиђа промашеност своје животне задаће, промашеност, јер му је мањкало оно нешто чега сто и стогодишња сељачка ћуд није могла преко ноћи у се упити“. А Стјепан није био једини такав: „Ну“ — коментарише Козарац — „није он себи ради тога жалио, он је у томе гледао природну казну, која није могла изостати; оно што је он жалио, што га је бољело, био је то, да их има читаве чете које су појуриле за истим фантомом као он, мјесто да су остали на тврдом оном тлу који им је по баштини отаца припадао.“

У односу на земљу Стјепан Марковић је видео у себи издајника „добре мајке оранице,“ која се никоме не може изневерити, никога издати, издајника, најзад, „плуга и мо тике, тога најлепшега оруђа на свијету“. А постао је издајником све због чиновничке каријере, која ништа лепо, ништа добро и ништа сигурно не нуди до вечито дуговање које убија и које „попут сушице човјеку и крв и мождане сише“, та чиновничка каријера — убеђен је Стјепан Марковић — одузима човеку „сву слободу и тјелесну и душев

ну.“ Он каже: . . . „невидивима . . . оковима сапела је и твоје тијело, и твоју ријеч, и твој дух. Ти нијеси свој, твоја суштина није твоја, јер ти мораш радити како други жели, ти мораш мислити како тај други заповједа.“ И ту се ништа није могло мењати, јер тај ситни човек — чиновник није могао померати тачкове силног строја — друштва које је имало своје законитости и своје неумитности. Свестан свега тога, Стјепан пада из дана у дан у све веће кризе које говоре о његову очају и изгубљености његовој, који су још више потенцирани када је „из главнога града премјештен на котар, те послвије толико година пао природи и сељаштву опет у наручај“. Слика села и сељаштва у њему је била ипак негде дубоко запретана и сада је одједном нагло избила на површину свом својом свежином и опојеношћу: „Акопрем се све од дјетињства није занимао за сеоски род, ипак му целокупна слика сељачка једним махом осванула у души, као што се и ловачком псу, акопрем је одгојен у соби, ипак пробуде баштињена ловачка својства, чим први пут угледа стрник и шикару. Стјепан Марковић, враћивши се након толико времена у Винковце, гдје је осам година ђаковао, угледавши оне стазе и путеве, којима је негда као младић базао, пропликао је, горко је проплакао у души својој. Ходајући тима путевима, носио је он негда у духу свом Александра, Цезара и Бонапарту, стварајући си у машти својој чудне слике о женијалним тим руписвијетима, гледао цијелу повијест у двије половине, у једну својих симпатија и једну својих антипатија, опсијевајући ону прву ружичасту сјајем млађаног полета, а ону другу наказујућ мржњом и презиром.“

Козарац настоји, мада за то нема снаге, да од Стјепана Марковића створи комплексну личност, дубоку по доживљавању света и трагичну по интензитету тог доживљавања. Марковић је изгубљена сељачка, балканска личност која се не може уткати у предива света свога времена; то је човек испуњен сновима и у опреци са њима, наиван за савременост и непријатељ саме себи. Јер он нема снаге да се опире и нема моћи да буде јак. Ту су и његови основни поразни.

Козарац као писац — и ту је опет његова слабост — воли да интервенише и коментарише; он хоће да сам дефинише своју личност. Тако је поступао и у **Тени**, **Бисер** — **Кати**, у **Крчелићима** и у низу својих других приповједака. На тај начин, он своје личности укалупљује, сужава, не дајући им да се ослобађају свакидашњих доживљавања света и да се растеређују трагичности тих доживљаја. У **Мртвим капиталима**, који су са посве погрешном тезом о лепоти живота, он своје личности подређује сасвим себи, оне су мање — више лутке, марионете у његовим рукама и он од њих ради шта хоће; у њима је премало живота, духа и даха животног. Због свега тога, Козарчеви **Мртви капитали** немају снагу убедљивости и природности.

Живи капитали, напротив имају снагу убедљивости и ту сугестивност носи у себи личност Стјепана Марковића, којој Јосип Козарац, препуштајући је саму себи и ваљима који је заплускују, дозвољава да се исповеда, да се искаже у свим својим интимностима и најскровитијим осећањима. И Козарац наставља:

„Како ли се је сада све то у души његовој промијенило, од несимпатичних отсјека постала су му сада најмилији, а то су били они отсјеци, у којима су се описивале борбе престога пука проти сили господства.

Као у повијест, тако је и око себе гледао посвема другим очима, и што је дубље и дубље гледао, тим га већма стезало у срцу. Кад је погледао, све је било другачије, и природа и људи; све се је промијенило, све се је помакнуло, ну да ли напријед, или натраг, тога још није могао про судити. Је ли она измијешана, напoл сељачка, напoл градска ношња, што ју носе лијепе дјевојке и момци, напредак или назадак? Јесу ли оне равне непрекидне оранице, које су негда биле испреплетане плотом и жицом, насађене воћњацима и становима, знак вишег или нижег господарства? Је ли пораст кућа и кућишта на двоструки број знак бољка или пропадања?“

То су питања која су мучила Стјепана Марковића. У основи његова бића налазило се једно зачеће пропадања које је, и иначе, осећао око себе, свуда. Он није био све стан — а ипак му је постало посве јасно — да су две деценије довољне да униште једну генерацију, да је сломе, разбацају, растерају на разне стране. То је Стјепан осећао као кобност живота који, у својој неумитности, све ништи и распршава у дим; то је оно што њега боли и са чиме мора да се мири, а нема снаге за то. Човек је по природи крхак и ломан, али, уза сву ту ломност, силе отпора понекад избију и из самога бола, из неке црне патње, из неке вулканске дубине што се крије у човеку — све запретано. Постоји та неприметна сила и у Стјепановим дубинама где се наталожила бол и та бол, као јад, расте, шири се, кипти, све више што јасније око себе види и гледа, не верујући својим очима, оно раслојавање природе, земље, човека; и још: што види, посве јасно и разговетно, код људи радост, задовољство. Сусрет са старим, изнемоглим сељаком Марком Чолићем, „код кога је као ђак три године на стану био“ и који прича о својој срећи што су му синови у државној служби, што примају плату, што је продао земљу и ослободио се рада на њој, баца Стјепана Марковића у очајање и потврђује му, још једном, да две деценије нису кобне само за једну генерацију него и за сам живот, иако у том животу, као непрекинутом трајању, значе знатну кап.

Исповест сељака Чолића је горка, опора, тужна, трагична; на моменте се учини да из њега не говоре задовољство и радост, да у гласу његову има призвука неког сарказма и ироније или, пак, неке обамрлости, јер је све пре-

горео пошто је све почело и отишло у суноврат. Ти суноврати су чести кад личности Јосипа Козарца, само што ће он као писац, интервенишући, покушати да тим личности ма — на пример, у **Тени**, **Бисер** — **Кати**, **Крчелицама**, у **Мртвим капиталима** или у **Међу свијетлом и тмином** — среди блатне колотечине живота. У **Живим капиталима** Чолић је само епизодична личност, али својом исповешћу достатна да се представи у свеукупној драматичности расула једнога света коме он припада и који он, својом судбином, пластично инкарнира.

По
ве
ља

Та судбина сељака, код кога су нагло стале да се губе све карактеристике патријархалности — а патријархалност је у поимању Јосипа Козарца веома широк појам — за Стјепана је, у исто време, и кобност земље, породице, уопште човекове среће и лепоте његова живота. Козарац је сам сматрао — и то у својим понајбољим делима проповедао — да је у патријархалном начину живота једина сигурност човека, и то, такво своје схватање у **Живим капиталима** он исповеда преко Стјепана Марковића, човека који је окусио горкости чиновничког, беамтерског, несамосталног и проклетством испуњеног живота. Зато он о селу, сељаку и сељаштву, после Чолићева казивања, овако резонује:

„Тај га је разговор тако изненадио и потресао да се је опет удубио у питање: ко има право, он или ти сељаци? Можда он нехотице гријеши и проти себи и проти њима? Ко каже да сељак мора остати навјек сељак, да он не смије напријед коранути? Да, али сада се пита, што значи: оставити сељаштво па напријед коракнути, у чему (се) састоји тај корак напријед? Они, сељаци, мисле, да је тај напредак изражен у мјесечној крајцари. Ну је ли то исти на? Зар то може бити збиља напредак, ако сељак свелико своје пољођелско знање и искуство, сав свој знатни капи тал, који му је око пољођелства потребан, одједанпут баци у крај, ради тога, да буде подворник, редар или писар, гђе се осим писма не тражи никаквога другог знања, никаквога капитала, никакове посебне вјештине. Може ли се то сматрати напретком, било у материјалном, било у просвјетном правцу? Па зар сам и ја сам, ја господин пристав Стјепан Марковић, збиља напредовао? Зар сам ја дотјерао дотле, да бих могао барем једном свога сина слат у школу и плаћати за њега 40 круна мјесечно? Ја жалибо же до отога дотјерао нијесам! Може ли се оно звати напретком, — ако једна генерација привидно једним коракком напријед крене, а иза ње двије три генерације опет морају за два ступња добродити натраг? А није ли то чудан појам, да та сељачка дјеца којим обртом, који се мора истом научити, око којег се ваља и душевно и тјелесно трудити, — него га замјењују са таквом службом, која од човјека не тражи никаквог душевног напора и ручне вјештине, него само нешто и то најпримитивнијега тјелеснога рада, или дапаче само гигања.

Је ли сељачки рад збиља такав теретан, такав убитачан, такав неплодан, да убија радника, да не стоји у размјеру са потрошеном снагом и уложеном капиталом, да није више кадар пољоделца нахранити?“

То су те муке које ломе Стјепана Марковића и то су ране што га пеку. Стјепан Марковић своју изгубљеност — а он јесте изгубљена личност, и Козарац, чини се, на тој изгубљености од почетка инсистира — поистовећује је са изгубљеношћу села и сељака. Стога би он желео да се живот креће уназад, ка данима који су, бар у његовој спознаји, били лепота и радост, безбрига; у данима детињства, када је живот био наивна песма, он је видео баш то, и то детињство је, можда, поистоветио са лепотом патријархалног живота, патријархалне породице. Све те мисли које кидају Стјепана Марковића проистекле су из његова животног искуства. Али, он при том заборавља за човеку — па, према томе, и своју — непрестану жељу, чежњу за сазнањем новог, за тражењег лепшега од свега онога што се у том тренутку има; заборавио је за људску потребу за оти скивањем од мирне луке на бескрајне, лажно-мирне и видљиво узбуркане пучине живота. Зар није и он, на почетку свога животног корака, пошао тако, срећан што се ослобађа плуга и мотике, села!? Зар није и њега засенило беамтерско одело, и зар га није узнела чежња да буде први, једини, сам — али најбољи!? А горкост свих тих чежњи и драматичност тих отискивања спознао је живећи сневани живот! Тако се, исто отискују и његови сељаци којима би хтео да пренесе своје искуство, да им исповеди сву лажност живота од новца, од тих бедних зарада недостатних да се породица засити и довољних за непрестани несан.

Ти његови сељаци, што се, као и он својевремено, отискују у један други и нови вртлог живота, теже за начим бољим, јер у себи носе „ону црту свеколикога човечанства“ — каже Козарац — „да непрестанце тежи за бољком, за бољим и удобнијим животом“. Свест и свесност о тој црти људства носи у себи и Стјепан Марковић. Али, насупротив тој свести, њега ипак мучи питање отуђења тог човека, мучи га проблем напуштања земље и села.

Он размишља:

„Ну сада настаје питање, је ли тај хљеб (беамтерски — пр. Т. Ч.) трајан, пружа ли он гаранцију и за будућност, и за потомство? Или је то само пролазан бољитак, који за собом оставља празнину? Или то одбјегавање од мајчице земље од напорнога рада извире из оне опћените јужно-славенске лијености, лијености телесне и душевне?“

„Чега имамо ми, што су и ко су наши људи“? — питао се Стјепан Марковић. „Имамо чиновника јер је то најлакши крух на свијету, јер осим школских наука ништа више од човјека не тражи. Имамо и пјесника, који у двадесетој години плану, а у тридесетој угасну, — јер не знају ништа, а неће ништа више да уче. Имамо све врсте дилетанта и ентузијаста, који ће, мислиш, покријенути свијетом, ну

баш у оном часу, када се је свијет од њих нечему надао, нестане их нетрагом, зато, јер су се плашили напора и мислили, да је доста, ако имадеш нешто мало срца, и да ће све остало из неба пасти и окрунити их. Да, таквих даровитих и изванредних људи имамо ми доста и доста, као оних липањских кријесница, које у мраку блијеште, али по дану не. Ал такови нити су кому шкодили, нити користили.

Али где су они црви, који невиђено, сакривено цио свој вијек буше и рију у најтврђем дрвету, док се након ти сућа мука и напора искукуље као обретници, учењаци, богаташи, остављајући дубокога трага сада у овом, сада у оном правцу људскога напредовања... Гдје су они, који се не стиде ни најнижега посла, који несаломивом вољом продиру напрво, који из материје, другоме оку скроз невриједне, стварају злато и добробит?

Таквих ми још не имамо, — а што их имамо, још су толи ситни и малени, да се из даљине, из туђих земаља једва виде. Је ли свему томе крив наш опћенити културни назадак, или лежи ли то у нашем националном карактеру, или је то нама славенске расе?

На то питање није си Стјепан Марковић могао дати јасна одговора, јер ево досељеници — били исти са сјевера или са југа — у тој истој, у култури заосталој земљи, на истом земљишту, које су купили од урођеника, напредују и обогаћују се као у својој културној прадомовини, из које су дошли, — а урођеници бјеже од плуга. Или је можда све то, чиме ми опсјењујемо и себе и остали свијет, пука талми-култура? Чијим именом да се наша култура назове, очевим или синовљевим, где син носи париски цилиндар и рад жељене круне на прсима, а отац овањски кожух, који си је сам направио?

Или је то брзо корачање направо увијек специјална значајка нашега народа, ради које би нам се остали народи морали дивити и завидјети нам ју? Можда збиља има у нашој раси нешто, што се отима оному одређеному реду, да не морамо проћи кроз све ступњеве преображивања и усавршавања, него да их прескачемо?"

Стјепан Марковић преко тумачења села и сељака, њихова нестанка, шири проблем и поставља на свеукупан живот своје савремености, пре свега на културни. Оно што игличасто стрчи у целокупном том животу је површност нашега човека, његова лакоумисленост и дволичност. Површност је драстично присутна код интелектуалаца или назови интелектуалаца, а лакоумисленост код сељака који, у трци ка граду, посрћу и падају, губећи се у маглуштину ма варошке вреве, малограђанштине и покварењаштва. А

